

Рябоконт Євген
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
Researcher ID OB0-3457-2025
<https://orcid.org/0000-0003-1003-4039>
e-mail: ryabokonyevgen@ukr.net

УДК 347.6

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-80-102>

ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ СПАДКОЄМЦЯ ЗА ЗАПОВІТОМ У КОНТЕКСТІ НОРМИ ПУНКТУ 3 ЧАСТИНИ 4 СТАТТІ 1253 ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Рябоконт Євген. Тлумачення поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом у контексті норми пункту 3 частини 4 статті 1253 Цивільного кодексу України (за матеріалами судової практики)

Анотація

Актуальність статті зумовлена відсутністю чіткого законодавчого визначення кола членів сім'ї та близьких родичів спадкоємців, яким заборонено бути свідками при посвідченні заповіту, що породжує неоднакове застосування цієї норми в судовій практиці. Наукову статтю присвячено недостатньо дослідженому питанню щодо розуміння поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом у контексті п. 3 ч. 4 ст. 1253 Цивільного кодексу України. Метою статті є тлумачення цього поняття, дослідження судової практики з цього питання, виявлення її тенденцій, впливу порушення зазначеної норми Цивільного кодексу України та дійсності заповіту. Під час дослідження автором використані загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження — діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий. Їх використання дало можливість з'ясувати місце і призначення норми п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, особливості й тенденції судової практики щодо її застосування. За умов відсутності чіткого законодавчого регулювання окресленого питання основою його тлумачення і розуміння має стати саме судова практика. У статті розглядаються різні підходи, що склалися у судах України з приводу розуміння поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом. Як приклад були проаналізовані матеріали судової справи, коли одним із двох свідків при посвідченні заповіту виступив рідний дядько спадкоємця за заповітом. У статті наголошується, що оскільки чіткого переліку членів сім'ї та близьких родичів немає, тлумачення має відбуватися предметно, з урахуванням конкретної правової ситуації. При цьому звернено увагу на пріоритетне застосування багатьма судами Закону України «Про запобігання корупції», який урегульовує широке коло так званих «близьких осіб» щодо особи, уповноваженої на виконання

функцій держави або місцевого самоврядування і яка займає відповідну посаду. Така позиція у статті зазнала критики, адже зазначений Закон має спеціальну мету правового регулювання, поширюється на публічні правовідносини і не може за природою регулювати приватні відносини спадкування. Крім того, поняття близьких осіб і близьких родичів не є тотожними. У контексті розгляду цього питання було підкреслено важливість Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»), де вказано, що не встановлено єдиних критеріїв чи вичерпного переліку членів сім'ї, при тлумаченні цього поняття слід виходити з об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства. Наголошено, що тлумачення норм сімейного і цивільного законодавства схиляє до висновку, що рідний дядько є близьким родичем племінника як спадкоємця за заповітом. При цьому стверджується про неоднозначність і спірність рішень судів апеляційної та касаційної інстанцій, які по досліджуваній справі прийняли рішення про визнання рідного дядька близьким родичем і констатували нікчемність складеного заповіту. Зокрема, було акцентовано увагу на безпідставності застосування як правової основи для визначення кола близьких родичів положень Закону України «Про запобігання корупції»; на непослідовності судової практики; на штучному розширеному розумінні судами вимог до форми і порядку посвідчення заповіту, не врахуванні дійсної волі заповідача.

Ключові слова: член сім'ї, близький родич, спадкування, спадкоємець за заповітом, посвідчення заповіту, свідок.

Вступ

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку спадкового законодавства характеризується певною стабільністю. Водночас це не спростовує доцільності й необхідності юридично грамотного, ефективного та раціонального тлумачення тих норм, які хоча й існують у законодавстві протягом тривалого часу, але можуть мати неоднакове розуміння та застосування у різних правових ситуаціях, зокрема і в судовій практиці.

До таких норм належить правило, викладене у п. 3 ч. 4 ст. 1253 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)¹, яким встановлюється імперативна заборона бути свідками при посвідченні заповіту членам сім'ї та близьким родичам спадкоємців за заповітом. Конкретного переліку членів сім'ї або близьких родичів, на яких така заборона поширюється, немає, тому це положення потребує ретельного аналізу в кожній правовій ситуації (з урахуванням його змісту та цілей встановлення).

Загальний огляд підходів до дослідження поняття/кола членів сім'ї або близьких родичів. Зазначені поняття інтерпретуються авторами хоча і на спільних загальних засадах, але з урахуванням специфіки досліджуваної правової сфери, конкретних правовідносин. Так, у сімейних відносинах до членів сім'ї зазвичай зараховують подружжя, батьків або осіб, які їх замінюють (усиновителі, опікуни, піклувальники), дітей, інших осіб у випадках, передбачених Сімейним кодексом України² (далі – СК України). Водночас Р. А. Майданик, характеризуючи загальні поняття сім'ї і сімейно-

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

² Явор О. А. Юридичні факти в сімейному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2018. С. 55.

го права, визначає коло членів сім'ї більш абстрактно, відносячи до них «певне коло фізичних осіб, пов'язаних з тією чи іншою особою шлюбом, спорідненням, іншими законними підставами, кожна з яких у зв'язку з цим наділяється відповідним сімейно-правовим статусом»³.

Така саме тенденція прослідковується і в наукових роботах, присвячених спадковому праву. Наприклад, Н. М. Оксанюк акцентує увагу на тому, що до кола близьких родичів спадкодавця цілком доцільно буде віднести осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (ч. 1 ст. 1241 ЦК України)⁴, тобто малолітніх та неповнолітніх дітей спадкодавця, повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця, непрацездатну вдову (вдівця) та непрацездатних батьків спадкодавця. О. В. Кухарєв, порівнюючи коло спадкоємців за законом, згідно з чинним ЦК України, з тим, яке було передбачене у ЦК УРСР, пише про те, що «визначальна риса радянської системи спадкування полягала у закликанні до спадкування лише осіб, які складають “малу сім'ю”, тобто найбільш близьких родичів та членів сім'ї»⁵. Оскільки склад першої і другої черг спадкоємців за законом у ЦК України 2003 р. залишився незмінним порівняно з ЦК УРСР 1963 р., до «найбільш близьких родичів та членів сім'ї» слід віднести дітей, батьків, другого з подружжя спадкодавця, який пережив, рідних братів та сестер, а також діда та бабу як із боку батька, так і з боку матері.

Метою і завданнями наукової статті є тлумачення понять членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом як свідків, присутніх при посвідченні заповіту відповідно до п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, дослідження судової практики з цього питання, виявлення її тенденцій, впливу порушення цієї норми та дійсність заповіту.

Методи дослідження

Під час дослідження автором використані такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження — діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий. Використання цих методів дало можливість з'ясувати місце і призначення норми п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, з'ясувати особливості і тенденції судової практики щодо її застосування.

Результати дослідження

За матеріалами справи, про яку піде мова, у 2020 р. особою було складено заповіт на користь єдиного спадкоємця — сина заповідача (далі — спадкоємець за заповітом). Як випливає з тексту заповіту, у зв'язку з хворобою та похилим віком заповідача, неспроможністю його особисто прочитати заповіт, за його бажанням згідно з абз. 3 ч. 2 ст. 1248, ч. 1 ст. 1253 ЦК України, текст заповіту було підписано рукоприкладцем у присутності двох свідків. Одним із свідків при посвідченні заповіту був рідний дядько спадкоємця за заповітом.

³ Майданик Р. А. Поняття сім'ї і сімейного права. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Розділ 1, глава 1, § 1. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 10.

⁴ Оксанюк Н. М. Принципи спадкування в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Хмельницький, 2016. С. 85, 175.

⁵ Кухарєв О. Є. Спадкове право України : підручник. Київ : Алерта, 2020. С. 194.

Оспорюючи чинність заповіту, до суду з позовом про визнання заповіту нікчемним⁶ та застосування наслідків недійсності нікчемного правочину звернулася мати неповнолітніх онуків спадкодавця. Позов було обґрунтовано тим, що онуки спадкодавця є дітьми іншого сина спадкодавця, померлого до відкриття спадщини, тому онуки мають право на спадкування за правом представлення згідно з ч. 1 ст. 1266 ЦК України.

Як впливає із судового рішення, основною підставою позову було посилення позивачки на положення Закону України «Про запобігання корупції»⁷. Норма абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 1 цього Закону визначає широке коло близьких осіб щодо особи, уповноваженої на виконання функцій держави або органу місцевого самоврядування і яка обіймає посаду, зазначену в ч. 1 ст. 3 Закону, зараховуючи до них членів її сім'ї, а також чоловіка, дружину, батька, матір, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного та двоюрідного брата, рідну та двоюрідну сестру, рідного брата та сестру дружини (чоловіка), племінника, племінницю, рідного дядька, рідну тітку, діда, бабу, прадіда, прабабу, онука, онуку, правнука, правнучку, зятя, невістку, тестя, тещу, свекра, свекруху, батька та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням зазначеного суб'єкта.

Крім того, позиція позивачки, а також висновок експерта в галузі права, надані суду, переважно засновувалися на положеннях ст. 25¹ Кодексу законів про працю України⁸ (далі – КЗпП України), у якій закріплено право роботодавця запроваджувати обмеження щодо спільної роботи на тому самому підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками, зараховуючи до них батьків, подружжя, братів, сестер, дітей, а також батьків, братів, сестер і дітей подружжя.

Третім із основних аргументів позивачки стало те, що рідний дядько належить до числа спадкоємців за законом третьої черги (ст. 1263 ЦК України), а тому, на її думку, є близьким родичем спадкоємця.

Відхиляючи позов, місцевий суд послався на те, що Закон України «Про запобігання корупції» визначає засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, а тому його приписи не можуть застосовуватись до спірних правовідносин, зокрема, за аналогією закону чи за аналогією права. Натомість визначення сімейно-родинних зв'язків має відбуватися на підставі норм актів приватного законодавства – СК України та ЦК України, зі змісту яких не випливає, що рідний дядько є близьким родичем племінника як спадкоємця за заповітом. Крім того, суд послався на нетотожність понять близьких осіб і близьких родичів. Оскільки у суду відсутні підстави кваліфікувати заповіт як нікчемний, не може бути задоволена також похід-

⁶ У статті звертається увага саме на тлумачення і застосування спадкового законодавства; не аналізується помилковість позовної вимоги про визнання нікчемним заповіту як правочину.

⁷ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

⁸ Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.07.2025).

на вимога про визнання дітей сина спадкодавця, померлого до відкриття спадщини (онуків спадкодавця), спадкоємцями за правом представлення⁹.

Натомість апеляційний суд дав спірним правовідносинам принципово іншу оцінку. Суд визнав правильність посилань позивачки на нікчемність заповіту (у резолютивній частині постанови безпосередньо вказано «визнати заповіт нікчемним»), що, звісно, прямо суперечить сутності нікчемного правочину відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 215 ЦК України. — Є. Р.) і застосував наслідки його недійсності у вигляді скасування запису в Спадковому реєстрі про складений заповіт. У своєму рішенні апеляційний суд спирався на такі аргументи.

По-перше, у ст. 26 СК України передбачено заборону укладення шлюбу між особами, які пов'язані близькою кровною спорідненістю. До таких осіб віднесені рідні (повнорідні й неповнорідні) брати і сестри, двоюрідні брати і сестри, **рідні тітки, дядьки і племінники, племінниці**. Отже, ця норма дає підстави для висновку, що рідний дядько і племінник є близькими кровними родичами.

По-друге, апеляційний суд, пославшись на визначення близьких осіб у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», підкреслив, що у постанові від 28 лютого 2024 р. Верховний Суд, вирішуючи питання, чи є заявниця — троюрідна сестра особи, питання про неієздатність якої розглядалося, її близькою родичкою, послався на перелік близьких осіб у Законі України «Про запобігання корупції». Тому висновок суду першої інстанції про нетотожність понять «близькі родичі» і «близькі особи» є помилковим.

У підсумку, апеляційний суд дійшов висновку, що оспорюваний заповіт був складений із порушенням вимог п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України і є нікчемним згідно з ч. 1 ст. 1257 ЦК України¹⁰.

Звернемо увагу, що у постанові від 28 лютого 2024 р. Верховний Суд, вирішуючи питання про віднесення заявниці до членів сім'ї чи близьких родичів особи, справа про неієздатність якої розглядається, і, відповідно, про її право подавати до суду заяву про визнання родички неієздатною (ч. 3 ст. 296 ЦПК України), послався на автономність поняття сімейного життя, неможливість вичерпного визначення кола близьких родичів і членів сім'ї. У цьому аспекті у постанові міститься посилання на низку нормативних актів, які регулюють питання визначення кола сім'ї та близьких родичів, поряд із Законом України «Про запобігання корупції» — СК України, КЗпП України, а також на Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 1999 р. (пп. 83–89 постанови¹¹).

⁹ Рішення Голосіївського районного суду міста Києва від 16.10.2024 р. у справі № 752/4458/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122440253> (дата звернення: 04.08.2025).

¹⁰ Постанова Київського апеляційного суду міста Києва від 30.01.2025 р. у справі № 752/4458/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125043529> (дата звернення: 04.08.2025).

¹¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 28.02.2024 р. у справі № 372/3474/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373890> (дата звернення: 04.08.2025).

Водночас із змісту постанови не спостерігається, що норми Закону України «Про запобігання корупції» мають пріоритетне значення у питанні визначення переліку членів та близьких родичів. Ба більше, у постанові підкреслено, що «процесуальною правосуб'єктністю на подання заяви про визнання особи недієздатною наділені не всі родичі такої особи, а лише члени сім'ї, у тому числі близькі родичі (ч. 3 ст. 296 ЦПК України). Близькі родичі — це фактично особи, які мають особливі права та обов'язки через тісні стосунки між собою». При цьому судом було констатовано, що заявниця, яка є троюрідною сестрою особи, справа про недієздатність якої розглядається, «не входить до числа його близьких родичів». Крім того, безпідставними були визнані доводи касаційної скарги про те, що родичів, які входять до п'ятої черги спадкоємців за законом (ст. 1265 ЦК України) — родичів до шостого ступеня споріднення включно, слід визнати близькими родичами за аналогією закону (п. 94 постанови).

Зміст наведених положень постанови Верховного Суду від 28 лютого 2024 р. свідчить, що віднесення або невіднесення особи до числа членів сім'ї або близьких родичів визначається судом у кожному конкретному випадку з урахуванням змісту відносин, у яких особа бере участь.

При розгляді касаційної скарги на постанову апеляційного суду, яким заповіт, підписаний як свідком рідним дядьком спадкоємця за заповітом, було кваліфіковано як нікчемний, Верховний Суд¹² послався на окремі висновки, зроблені ним у справах, що стосувалися родинних відносин і споріднення. Так, у постанові від 15 січня 2025 р.¹³ родинні відносини (споріднення) були визначені як кровний зв'язок між людьми, за наявності якого закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Правове значення має як пряме, так і непряме (бокове) споріднення. Відповідно, такими особами можуть бути близькі родичі за походженням, зокрема батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брат та сестра, тітка, дядько, племінниця, племінник. У постанові Верховного Суду від 12 квітня 2022 р.¹⁴ вказано, що відповідно до положень ст. 3 КПК України близькі родичі та члени сім'ї — це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (пп. 67–70 постанови Верховного Суду від 15 січня 2025 р.).

Зазначене дало підставу Верховному Суду для висновку про те, що заповіт, підписаний рідним дядьком спадкоємця як одним із двох свідків згідно з п. 3 ч. 4 ст. 1253

¹² Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30.04.2025 р. у справі № 752/4458/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127077347> (дата звернення: 04.08.2025).

¹³ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 15.01.2025 р. у справі № 205/4972/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521148> (дата звернення: 04.08.2025).

¹⁴ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 12.04.2022 р. у справі № 391/788/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986094> (дата звернення: 04.08.2025).

ЦК України, складений із порушенням закону, оскільки свідок — близький родич спадкоємця, а отже, є нікчемним.

Ця постанова, як і постанова апеляційного суду в досліджуваній справі, характеризується намаганням суду досить широко і загалом свавільно визначити коло близьких родичів / членів сім'ї, без урахування особливостей правовідносин, що виникли, і їх правового регулювання. У постанові від 15 січня 2025 р. суд розглядав питання про встановлення родинних зв'язків між дочкою і батьком; безпосередньо визначення питання кола близьких родичів в контексті цієї справи не вимагалось. Попри це, Верховний Суд при формулюванні зазначеного переліку «близьких родичів» виходив «із вимог чинного ЦК України», що є доволі абстрактним формулюванням, позаяк коло «близьких родичів» може визначатися або не визначатися законодавством, і має тлумачитися з урахуванням специфіки відповідних правовідносин.

У постанові Верховного Суду від 12 квітня 2022 р. розглядалось питання про наявність у позивача права на відшкодування моральної шкоди, завданої вчиненням кримінального правопорушення (подання цивільного позову в кримінальному процесі) — вбивства рідного племінника позивача, оскільки п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України, серед іншого, регламентує, що моральна шкода полягає у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів. У контексті особливостей цих правовідносин цілком очевидно і обґрунтовано звернення у постанові до визначення близьких родичів та членів сім'ї у КПК України, який не включає до цього кола рідних дядька, тітку та племінника, племінницю. Правовий статус таких осіб згідно з КПК України є особливим і, серед іншого, полягає в наділенні їх правом на негайне повідомлення про затримання особи, взяття її під варту або обмеження її в праві на вільне пересування в інший спосіб (ч. 3 ст. 12), а також про місце свого перебування (п. 7 ч. 3 ст. 42); забороні примушувати особу давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні цими особами кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 18). Водночас навряд чи доцільним є поширення переліку близьких родичів та членів сім'ї згідно з КПК України на відносини, пов'язані зі складанням та посвідченням заповіту.

Повертаючись до аналізу спірних правовідносин, відзначимо, що ключовою для їх тлумачення є норма п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, в якій міститься імперативна заборона бути свідками при посвідченні заповіту членам сім'ї та близьким родичам спадкоємців за заповітом.

Чинне законодавство *не містить чіткого переліку членів сім'ї або близьких родичів*. Численні нормативні акти та акти правозастосування втілюють неоднакові підходи до розуміння кола таких осіб, *що викликано спеціальними цілями правового регулювання відповідних актів*.

Як випливає з аналізу норми абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 1 згаданого Закону України «Про запобігання корупції», до переліку близьких осіб входять: 1) члени сім'ї особи, яка займає посаду, зазначену у ч. 1 ст. 3 Закону; 2) другий із подружжя (чоловік або дружина); 3) особи, пов'язані з такою особою кровною спорідненістю або юридичними фактами, які є аналогічними до виникнення кровної спорідненості; 4) особи, пов'язані з такою особою або через таку особу свояцтвом. Такий розлогий перелік

пов'язаних осіб у розумінні Закону України «Про запобігання корупції» свідчить про спрямованість Закону до формулювання *максимально широкого кола близьких осіб щодо особи, яка займає відповідальну або особливо відповідальну посаду*, з метою мінімізації випадків учинення корупційних правопорушень, що узгоджується з його преамбулою: «цей Закон визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень».

Зауважимо також, що Закон України «Про запобігання корупції» як нормативний акт у сфері публічного права, покликаний регулювати особливе коло суспільних відносин, містить також інші поняття, які водночас передбачені нормативними актами, що регулюють приватноправові відносини. При цьому зміст таких понять істотно, а іноді й докорінно відрізняється від їх сталого розуміння в актах приватного права.

Так, у Законі подарунок визначається як «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають / одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової» (абз. 10 п. 1 ч. 1 ст. 1). Водночас у ЦК України це поняття має принципово інший зміст. Як випливає зі змісту статей 717, 718 ЦК України, дарунком як предметом договору дарування може бути лише майно (рухомі речі, гроші, цінні папери, нерухомі речі) або майнові права. Відповідно, ані пільги, ані послуги, ані нематеріальні активи, які у Законі України «Про запобігання корупції» мають правовий режим подарунків, не можуть бути предметом цивільно-правового договору дарування. Більше того, за договором дарування дарунок передається дарувальником обдаровуваному безоплатно. Норма ч. 2 ст. 717 ЦК України спеціально наголошує, що договір, який встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування. Водночас Закон України «Про запобігання корупції» кваліфікує як подарунки не лише випадки безоплатної передачі майна набувачу, а й продаж його за ціною, нижчою від ринкової.

Наведений приклад яскраво свідчить про необхідність тлумачення законів, зокрема Закону України «Про запобігання корупції», лише в контексті мети і предмета його регулювання. Таке тлумачення і застосування норм права є частиною принципу правової визначеності, який є необхідною ознакою норм права у правовій державі. Європейська Комісія за демократію через право (Венеційська Комісія) у Доповіді про норму права наголосила, що принцип правової визначеності вимагає, щоб правові норми були зрозумілими і точними, а ситуації і відносини, які виникають на їх підставі, — передбачуваними¹⁵.

Порівняння мети встановлення кола «близьких осіб» у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» і «членів сім'ї та близьких родичів» у п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України свідчить про те, що цілі цих норм принципово різні. Широке визначення кола «близьких осіб» Законом України «Про запобігання корупції» має на меті сприяти правовій визначеності у питанні встановлення обмежень / заборон щодо певної по-

¹⁵ Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e). 16 p. (last accessed: 08.08.2025).

ведінки між цими особами і особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Водночас заборони для членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом бути свідками згідно з п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України встановлені заради уникнення потенційного впливу осіб, які перебувають у найближчих сімейно-родинних відносинах зі спадкоємцем за заповітом, на волевиявлення заповідача або приховування ними певних недоліків при складанні й посвідченні заповіту. Саме тому коло осіб, яким забороняється бути свідками при посвідченні заповіту, а ріогі не може бути таким же широким, як і коло близьких осіб, визначене Законом України «Про запобігання корупції». У зв'язку з цим не випадково у вказаних нормативних актах вжито різні поняття: «близькі особи» у Законі України «Про запобігання корупції» і «члени сім'ї / близькі родичі» у ЦК України.

Поняття «близькі родичі чи свояки» використовується також у КЗпП України. У ст. 25¹ зазначається про право роботодавця запроваджувати обмеження щодо спільної роботи на тому самому підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками, зараховуючи до них батьків, подружжя, братів, сестер, дітей, а також батьків, братів, сестер і дітей подружжя. При цьому зазначені обмеження зумовлені спеціальною метою — тим, що ці особи у зв'язку з виконанням трудових обов'язків безпосередньо підпорядковані або підконтрольні один одному, що може, на думку роботодавця, негативно позначитися на ефективності роботи відповідної організації. Отже, склад «близьких родичів чи свояків», окреслений КЗпП, розрахований на застосування виключно у публічно-правових трудових відносинах між роботодавцем і працівником, побудованих на владному впливі роботодавця на працівника й підпорядкуванні останнього роботодавцеві.

Спеціальні положення щодо заборони бути співробітником розвідувального органу встановлені Законом України «Про розвідку»¹⁶. Зокрема, така заборона поширюється на особу, близькі родичі якої мають громадянство (підданство) іноземної держави, яка визнана державою-агресором, або є особами без громадянства (п. 3 ч. 2 ст. 31 Закону). Під близькими родичами Закон розуміє дружину, чоловіка, дітей, батьків, рідних братів та сестер. Аналогічний перелік осіб, віднесених до близьких родичів, був передбачений Законом України «Про розвідувальні органи України»¹⁷, який був чинним на момент складання спірного заповіту (ч. 2 ст. 18).

У сфері соціально-трудового законодавства, а саме у Законі України «Про відпустки»¹⁸, вжито поняття «рідні», у разі смерті яких працівники мають право на відпустку без збереження заробітної плати, що надається в обов'язковому порядку. «Рідні» поділяються на дві групи: по крові й по шлюбу. До них належать: чоловік, дружина, батьки (вітчим, мачуха), дитина (пасинок, падчерка), брати, сестри (п. 9 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про відпустки»).

¹⁶ Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

¹⁷ Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.2001 № 2331-III (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-14#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

¹⁸ Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 № 504/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

У Житловому кодексі України (далі — ЖК України)¹⁹ встановлені права і обов'язки наймача житлового приміщення, власника будівлі (квартири) і членів їх сімей. До останніх належать дружина наймача (власника), їхні діти і батьки. При цьому членами сім'ї може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом із наймачем (власником) і ведуть із ним спільне господарство (ч. 2 ст. 64, ч. 4 ст. 156 ЖК України).

У Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»²⁰ під «близькими родичами, які відповідно до цього Закону підлягають захисту», розуміються батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню прав (ч. 2 ст. 2).

Поняття «близький родич» також вживається у процесуальних кодексах. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 36 ЦПК України²¹ підставою для відводу (самовідводу) судді є те, що він є членом сім'ї або близьким родичем сторони, інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає або розглядав справу. До близьких родичів ця стаття зараховує чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, брата, сестру, діда, бабу, внука, внучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, а також члена сім'ї або близького родича цих осіб.

Аналогічний перелік близьких родичів, а також наслідки віднесення особи до близьких родичів передбачені Кодексом адміністративного судочинства України²² (абз. 3 ч. 1 ст. 36).

Поняття «член сім'ї» використовується в актах пенсійного законодавства. Зокрема, до непрацездатних членів сім'ї, яким виплачується пенсія у зв'язку з втратою годувальника згідно з ч. 2 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»²³, належать: 1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли віку 65 років, або пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону; 2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 18 років;

¹⁹ Житловий кодекс України від 30.06.1983 № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²⁰ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 03.12.1993 № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²² Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²³ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

У Законі України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»²⁴ серед іншого визначається соціально-правовий статус близьких родичів та членів сім'ї особи, зниклої за особливих обставин. Зокрема, такі особи мають право на отримання достовірних відомостей про місце перебування особи, зниклої безвісти за особливих обставин, обставини її загибелі (смерті), місце поховання (якщо воно відоме) (ч. 1 ст. 6 Закону). При цьому близькими родичами та членами сім'ї особи, зниклої безвісти за особливих обставин, вважаються чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону).

Поняття «член сім'ї» стало предметом розгляду Конституційного Суду України (далі — КСУ). У Рішенні КСУ від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»)²⁵ зазначено, що під членом сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони треба розуміти особу, яка перебуває у кровних (родинних) зв'язках або шлюбних відносинах; постійно проживає із відповідною особою; веде з нею спільне господарство. До кола членів сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони належать його (її) дружина (чоловік), їх діти і батьки. Щодо них ознака (вимога) ведення спільного господарства з суб'єктом права на пільги в оплаті користування житлом і комунальними послугами застосовується лише у передбачених законом випадках. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні. Членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом із суб'єктом права на пільги і ведення з ним спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), але й інші родичі або особи,

²⁴ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018. № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

²⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України, Державного комітету газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей», частини четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 03.06.1999 № 5-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

які не перебувають із військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші) (абзаци 2, 3 п. 1 резолютивної частини Рішення).

Важливо, що у цьому Рішенні підкреслюється, що при тлумаченні поняття «член сім'ї» «КСУ виходить з об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства» (п. 6). Крім того, КСУ зауважує, що в міжнародно-правових актах також «не встановлено єдиних критеріїв чи поосібного переліку членів сім'ї» (абз. 10 п. 3 Рішення). Це означає, що **дане поняття**, до складу якого КСУ зараховує, в тому числі, родичів, має тлумачитись окремо в кожному випадку, з урахуванням змісту і цілей конкретного нормативно-правового акта. Зокрема, у цьому Рішенні поняття «член сім'ї» розглядається виключно в контексті права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами.

Отже, різними нормативними актами встановлюються суттєво неоднакові підходи до розуміння понять членів сім'ї та близьких родичів (іноді — у певних модифікаціях), і кожен із цих актів визначає коло таких осіб у контексті предмета і цілі свого правового регулювання.

Ураховуючи те, що Закон України «Про запобігання корупції» і КЗпП України, які визначають широке коло близьких осіб і близьких родичів і свояків, відповідно, були використані позивачем при обґрунтуванні позову і судами при прийнятті рішень, варто проаналізувати потенційну можливість застосування норм цих актів до регулювання спірних спадкових правовідносин **за аналогією**.

Правовою основою регулювання аналогії в ЦК України є ст. 8, відповідно до якої розрізняються аналогія закону і аналогія права. За змістом цієї норми аналогія закону застосовується якщо цивільні відносини не врегульовані ЦК України, іншими актами цивільного законодавства або договором. У такому разі вони регулюються тими правовими нормами ЦК України, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини. За неможливості врегулювати спірне питання за допомогою аналогії закону, ці відносини регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права).

У науковій доктрині визначають такі підстави для застосування аналогії закону:

- 1) цивільно-правовий характер спірних відносин, які виникли;
- 2) наявність прогалини в цивільно-правовому регулюванні спірних відносин;
- 3) спір не може бути вирішений, ґрунтуючись на нормах чинного законодавства;
- 4) існують правові норми, які регулюють подібні відносини і можуть бути застосовані за аналогією²⁶.

Важливо також підкреслити, що у ч. 1 ст. 8 ЦК України імперативно визначено, що наслідком аналогії закону є застосування *лише актів цивільного законодавства*, що обумовлено правовою природою аналогії в цивільному праві, покликаної вирішити проблемне питання, не вдаючись до викривлення правової природи спірних відносин, щоб аналогія не була штучною.

²⁶ Заїка Ю. О. Аналогія закону та аналогія права. *Цивільне право України: Загальна частина* / за ред. І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. Київ : Алерта, 2014. Глава 2, § 3. С. 40–41.

Усе наведене, в сукупності зі спрямованістю відповідних норм Закону України «Про запобігання корупції» і КЗпП України на регулювання окремих аспектів правовідносин за участю близьких осіб, близьких родичів і свояків, відповідно до цілей і предметів регулювання цих нормативних актів, дають підставу для висновку *про неможливість застосування за аналогією закону/права (ст. 8 ЦК України) норм абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», ст. 25¹ КЗпП України щодо спадкових правовідносин, урегульованих п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України.*

Поняття членів сім'ї та близьких родичів використовуються і в основних актах приватного законодавства — СК України²⁷ та ЦК України. Згідно з ч. 2 ст. 3 СК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Водночас, як випливає з абзаців 2 та 3 ст. 3 СК України, спільне проживання як необхідна умова віднесення осіб до членів сім'ї не стосується дітей, а також другого з подружжя, який із поважних причин не проживав спільно з ним. Зміст ст. 2 СК України дає можливість поділити членів сім'ї спадкодавця (в контексті спадкових відносин) на дві групи. До першої групи входять дружина (чоловік) спадкодавця, їхні батьки (усиновлювачі) та діти (усиновлені) (ч. 1), а до другої — баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим, падчерки та пасинки спадкодавця (ч. 2 цієї статті). При цьому до членів сім'ї можуть бути віднесені й інші особи (ч. 2 ст. 3 СК України).

Водночас згідно з ч. 4 ст. 2 СК України, цей Кодекс не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням. Із системного взаємозв'язку цих норм виходить, що між рідним дядьком та племінником не існує сімейних відносин, які могли б набувати форми правовідносин; крім того, вказані особи не можуть бути віднесені ані до числа найближчих родичів, ані до інших членів сім'ї.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 СК України сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Попри формально широкий перелік підстав створення сім'ї поряд із укладенням шлюбу, кровним спорідненням, усиновленням, аналіз самого СК України дає підстави стверджувати про відповідність ознакам сім'ї лише фактичних шлюбних відносин між жінкою і чоловіком, які проживають разом без реєстрації шлюбу і не перебувають при цьому в будь-якому іншому шлюбі (ст. 74 СК України). Тож, підстави виникнення сімейних відносин і коло членів сім'ї не є необмеженими.

При тлумаченні зазначених норм у практиці Верховного Суду, зокрема при розгляді спору, який досліджується, наголошується, що законодавство, не визначаючи чіткого переліку членів сім'ї, водночас містить критерії віднесення осіб до числа членів сім'ї, якими в сукупності є: 1) спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважних причин і дитини з батьками;

²⁷ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

2) спільний побут; 3) взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання²⁸.

Матеріали справи не містять жодних доказів ані спільного проживання спадкоємця за заповітом з його рідним дядьком, який був свідком при складанні й посвідченні заповіту, ані ведення спільного господарства чи побуту, ані наявності взаємних прав і обов'язків у сфері сімейних відносин.

Ураховуючи викладене, *немає правових підстав для визнання спадкоємця за заповітом членом сім'ї свідка при складанні й посвідченні заповіту — його рідного дядька.*

СК України містить також інші норми, які визначають правовий статус членів сім'ї та близьких родичів, а також осіб, які до них прирівнюються внаслідок усиновлення. Зокрема, ст. 26 СК України, на яку в обґрунтування нікчемності заповіту посилався апеляційний суд у цій справі, встановлює імперативні заборони для осіб, які не можуть перебувати у шлюбі між собою. Такі заборони встановлюються щодо: 1) осіб, які є родичами прямої лінії споріднення; 2) рідних (повнорідних і неповнорідних) братів і сестер; 3) двоюрідних братів та сестер, рідних тіток, дядьків і племінників, племінниць; 4) усиновлювачів і усиновлених ними дітей.

Зауважимо, що ця норма, як і інші наведені вище положення нормативно-правових актів, не визначають коло членів сім'ї чи близьких родичів взагалі, універсально стосовно будь-якої правової ситуації, а лише стосується заборон укладати шлюб між зазначеними особами. У науковій доктрині вказується спеціальний характер норми ст. 26 СК України та зазначається про соціально-етичну вмотивованість і виправданість цієї заборони з біологічної точки зору, оскільки родинні шлюби є причиною фізіологічних аномалій у дітей, народжених у такому шлюбі²⁹. Тому ця норма не може бути взірцем чи дороговказом при визначенні кола членів сім'ї, близьких родичів в інших правовідносинах, зокрема при спадкуванні.

Примітно, що СК України, встановлюючи загальну заборону укладення шлюбу для таких осіб, передбачає, втім, неоднакові правові наслідки таких шлюбів. Якщо шлюби, укладені між родичами прямої лінії спорідненості й рідними братами та сестрами, є недійсними (ч. 2 ст. 39 СК України), то шлюби, укладені між двоюрідними братами та сестрами, рідними тітками, дядьками та племінниками, племінницями, не визнаються імперативно недійсними, а є оспорюваними, тобто можуть бути визнані недійсними в судовому порядку (п. 2 ч. 1 ст. 41 СК України). Таке законодавче регулювання дає можливість стверджувати про більшу близькість родичів (у розумінні ст. 26 СК України) по прямій лінії, а також рідних братів та сестер як родичів по боковій лінії, аніж інших родичів по боковій лінії (рідних тіток, дядьків і племінни-

²⁸ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 31.03.2020 р. у справі № 205/4245/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105> (дата звернення 10.08.2025); Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 23.04.2020 р. у справі № 686/8440/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89006123> (дата звернення 10.08.2025).

²⁹ Шимон С. І. Умови укладення шлюбу та перешкоди до його укладення. *Сімейне право України* : підручник / за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Розділ 2, глава 5, § 3. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 99.

ків, племінниць, а також двоюрідних братів та сестер), яких, відповідно, можна віднести до більш віддалених родичів, для яких законодавство не встановлює настільки жорстких наслідків порушень при укладенні шлюбу, як для більш близьких родичів.

У цілому, *ст. 26 СК України не може бути застосована до спірних спадкових відносин за аналогією закону*, оскільки нею регулюються особливі суспільні відносини щодо встановлення заборон при укладенні шлюбу, які не є спорідненими (схожими) з відносинами щодо складення й посвідчення заповіту, що також не відповідає нормі ч. 1 ст. 8 ЦК України.

У ЦК України поняття членів сім'ї та близьких родичів вживається в кількох статтях, поряд із ст. 1253 (абз. 2 ч. 2 ст. 23, ч. 1 ст. 68, ч. 1 ст. 70, ч. 2 ст. 277, ч. 3 ст. 298). При цьому безпосередньо поняття близьких родичів розкривається лише у ст. 68, ч. 1 якої зараховує до близьких родичів опікуна, які не можуть укладати з підопічним договорів, крім дарування і позички, таких осіб: батьків, дітей, братів і сестер опікуна.

Для відповіді на поставлене у заяві (запиті) питання потрібно звернутися до положень спадкового законодавства. Ураховуючи, що правові норми, які регулюють спадкування за заповітом, не розкривають поняття близьких родичів спадкодавця, слід звернутися до розуміння цього поняття у нормах, які регламентують спадкування за законом. Таке правозастосування буде здійснюватися за правилами аналогії закону (ч. 1 ст. 8 ЦК України), адже йдеться про застосування до невинішеної правової ситуації норм, які регулюють схожі (споріднені) суспільні відносини.

У спадковому законодавстві рідні дядьки спадкодавця віднесені до третьої черги спадкоємців за законом (ст. 1263 ЦК України) з п'яти наявних. Попередні дві черги, урегульовані статтями 1261, 1262 ЦК України, включають спадкоємців, найближчих до спадкодавця за сімейними зв'язками, що підтверджується сталістю, стабільністю цих черг, склад яких був аналогічним навіть у ЦК УРСР (статті 529, 530). Обґрунтовуючи збереження у ЦК України цих норм, співавторка кн. 6 «Спадкове право», професор З. В. Ромовська зазначає: «Склад першої черги спадкоємців пропонується залишити без змін, оскільки будь-який відступ від усталеного порядку [...] був би сприйнятий у суспільстві негативно. Норма, за якою спадкувати мають насамперед дружина, *найближчі родичи* (виділено нами. — Є. Р.), є оптимальною й не створює жодних підстав для непорозуміння між ними»³⁰.

Отже, черги, запроваджені ЦК України, спрямовані на розширення кола осіб, які мають право на спадкування за законом, за рахунок приєднання до них додаткових родичів, які не належать до найближчого кола родичів спадкодавця. До таких більш віддалених родичів (порівняно з родичами, зазначеними у першій і другій чергах) належить і рідний дядько спадкодавця (ст. 1263 ЦК України).

З огляду на порядок обчислення ступенів споріднення (абз. 2 ч. 1 ст. 1265 ЦК України) рідний дядько спадкодавця (племінника) належить, по-перше, до бокових родичів; по-друге, має третій ступінь споріднення по боковій лінії (народження самого дядька як спадкоємця + народження брата або сестри дядька, через якого він пов'язаний спорідненістю зі спадкодавцем + народження спільного прашура дядька і спадкодавця-племінника, через якого вони пов'язані кровною спорідненістю).

³⁰ Ромовська З. Реформа спадкового права. *Українське право*. 1997. Число 1. С. 105.

Стаття 1265 ЦК України визначає коло спадкоємців останньої, п'ятої, черги спадкоємців за законом. До цих спадкоємців, поряд з утриманнями спадкодавця (ч. 2 цієї статті), належать «інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно» (ч. 1 цієї статті). При цьому родичам ближчого ступеня споріднення надається перевага при спадкуванні порівняно з родичами подальшого ступеня споріднення. Загалом, ст. 1265 ЦК України ґрунтується не на понятті «віддалених родичів спадкодавця» порівняно з попередніми чергами спадкоємців, а охоплює «інших родичів спадкодавця», тобто тих, які з тих чи інших причин не згадані законом у попередніх чергах. Деякі з них мають ближчий ступінь споріднення, аніж рідний дядько спадкодавця, або аналогічний ступінь споріднення. Так, у п'яту чергу може спадкувати онук спадкодавця (другий ступінь споріднення по прямій лінії), племінник або племінниця спадкодавця (третій ступінь споріднення по боковій лінії).

Тож, матеріали цієї справи дають підстави стверджувати, що рідний дядько спадкоємця за заповітом не належить до членів сім'ї спадкоємця за законом. Водночас тлумачення ст. 1263, ч. 1 ст. 1265 ЦК України спонукає до висновку *про невіднесення рідного дядька спадкодавця до близьких родичів спадкодавця. Відповідно до принципу аналогії закону (ч. 1 ст. 8 ЦК України) рідний дядько спадкоємця за заповітом не може вважатися близьким родичем, якому заборонено підписувати заповіт згідно з п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України.*

На підтримку цього висновку і на протипагу позиції апеляційної та касаційної інстанцій наведемо такі аргументи.

По-перше, позиція судів апеляційної та касаційної інстанцій, які у цій справі кваліфікували рідного дядька як близького родича спадкоємця, є непослідовною, оскільки в інших справах рідний дядько (тітка) і племінник (племінниця) не визнавалися близькими родичами. Так, у постанові Верховного Суду від 11 червня 2019 р. розглядався спір щодо визнання особи недієздатною, встановлення над нею опіки та призначення опікуна. Згідно з ч. 3 ст. 296 ЦПК України, заяву про визнання фізичної особи недієздатною, з-поміж фізичних осіб, може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання.

За матеріалами справи, заяву про визнання недієздатним племінника було подано його рідним дядьком. Верховний Суд відзначив, що: «...Апеляційний суд, аналізуючи зміст ч. 4 ст. 2 СК України, дійшов висновку, що такі особи, як: тітка, дядько та племінники виділені з кола єдиних сімейних правовідносин. Крім того, апеляційним судом зазначено, що Рішенням КСУ № 5 рп/99 від 3 червня 1999 р. ...визначено, що близькими родичами є рідні брати, сестри, онуки, дід, баба, іншими родичами є неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші... Суди попередніх інстанцій, установивши, що ОСОБА_1 є дядьком ОСОБА_2, а тому не є членом сім'ї та близьким родичем ОСОБА_2, застосувавши правильно положення статей СК України та ЦК України, дійшли обґрунтованого висновку про повернення заяви ОСОБА_1, оскільки заяву про визнання особи недієздатною подано особою, яка не є членом сім'ї або близьким родичем такої особи». Із цих міркувань Верховний Суд дійшов висновку про

залишення касаційної скарги без задоволення, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій — без змін³¹.

По-друге, аналіз судової практики свідчить, що дійсний заповіт — це такий заповіт, який відповідає вимогам закону, тобто посвідчений уповноваженою на це право в силу закону особою, відсутні істотні порушення його форми та посвідчення, волевиявлення заповідача було вільним і відповідало його волі³².

Підставою недійсності (нікчемності) заповіту є не будь-які порушення закону, а лише ті з них, які є істотними щодо: 1) вільного і стійкого волевиявлення заповідача; 2) форми та порядку складання заповіту. Підкреслюючи значення волевиявлення заповідача в рамках принципу свободи заповіту, Верховний Суд підкреслив, що свобода заповіту передбачає особисте здійснення заповідачем права на заповіт шляхом вільного волевиявлення, яке, будучи належним чином вираженим, зазнає правової охорони і після смерті заповідача. Свобода заповіту як принцип спадкового права включає, серед інших елементів, також необхідність поваги до волі заповідача та обов'язковість її виконання³³. Відповідно, «...Кваліфікація заповіту як нікчемного із мотивів розширеного розуміння вимог до форми і порядку його посвідчення, про які згадується в частині першій ст. 1257 ЦК України, порушить принцип свободи заповіту. За відсутності дефектів волі та волевиявлення заповідача при складанні й посвідченні заповіту, кваліфікація останнього як нікчемного з підстав, що прямо не передбачені ані цією статтею, ані взагалі нормами гл. 85 ЦК України, по суті, скасовує вільне волевиявлення заповідача без можливості виявити свою волю шляхом складання іншого заповіту у зв'язку з його смертю»³⁴.

Раціональне втілення зазначених висновків спостерігається в рішенні у справі № 462/863/23, у якій однією з підстав оспорення заповіту стало те, що свідок, присутня при посвідченні заповіту, є рідною тіткою спадкоємця за заповітом. Відмовляючи в задоволенні позову, апеляційний суд спирався на те, що дефектів волі заповідача не встановлено, а «...штучно віднаходити підстави для того, щоб визнати заповіт недійсним, не відповідає засадам справедливості, адже цим нехтується остання воля заповідача, волевиявлення заповідача на спадкування його майна особою, зазначеною ним у заповіті»³⁵.

³¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11.06.2019 р. у справі № 130/2391/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419873> (дата звернення 10.08.2025).

³² Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30.04.2021 р. у справі № 272/583/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669197> (дата звернення 10.08.2025).

³³ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 09.06.2022 р. у справі № 369/1913/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748112> (дата звернення 10.08.2025).

³⁴ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20.07.2022 р. у справі № 461/2565/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105533339> (дата звернення 10.08.2025).

³⁵ Постанова Львівського апеляційного суду від 11.03.2024 р. у справі № 462/863/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118001796> (дата звернення 10.08.2025).

У досліджуваній справі також не спостерігається ані порушення принципу вільного волевиявлення заповідача, ані інших порушень, які могли б вплинути на оцінку заповіту як нікчемного правочину.

По-третє, з урахуванням наведених позицій вищих судів України сам по собі факт віднесення особи свідка до членів сім'ї або близьких родичів спадкоємця за заповітом автоматично не перетворює заповіт на нікчемний через недотримання вимог щодо його форми та порядку посвідчення. Кваліфікація судом заповіту як нікчемного відбувається лише за умови, що член сім'ї або близький родич спадкоємця за заповітом мав особисту заінтересованість під час посвідчення заповіту³⁶.

Нарешті, у випадках, коли зміст законодавства не дає підстав для його однозначного розуміння і тлумачення, рішення суду має бути спрямоване на користь заінтересованої особи. Так, Велика Палата Верховного Суду, спираючись на практику ЄСПЛ, якою сформульовані вимоги щодо якості закону, що має бути доступним, чітким і передбачуваним у своєму застосуванні, зробила висновок, що «...норми законодавства, які допускають неоднозначне або множинне тлумачення, завжди трактуються на користь особи»³⁷.

У справі, що розглядається, дійсно, коло членів сім'ї або близьких родичів, яким заборонено бути свідками при посвідченні заповіту, законом не визначене. Водночас заповіт був складений у належній формі, волевиявлення заповідача і зміст заповідальних розпоряджень були викладені чітко і недвозначно, одержувачем спадщини у цьому заповіті був визначений син заповідача, який і є тією заінтересованою особою, на користь якої мають тлумачитися усі прогалини в законі.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави сформулювати такі висновки:

1) нормою п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України встановлюється заборона бути свідками при посвідченні заповіту членам сім'ї та близьким родичам спадкоємців за заповітом. Оскільки конкретного переліку членів сім'ї або близьких родичів, на яких така заборона поширюється, немає, це положення потребує ретельного аналізу в кожній правовій ситуації. Беззастережно, до близьких родичів можна віднести хіба що осіб, що належать до першої та другої черг спадкоємців за законом (статті 1261, 1262 ЦК України);

2) тлумачення поняття членів сім'ї та близьких родичів спадкоємця за заповітом має відбуватися з урахуванням предмета, змісту та цілей конкретного нормативного акта, де закріплене таке положення;

а) з огляду на спеціальну правову природу, окремі предмети і цілі правового регулювання не підлягають застосуванню за аналогією закону / права (ст. 8 ЦК України) щодо спадкових правовідносин, урегульованих п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, норми абз. 4 п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», ст. 25¹ КЗпП України;

³⁶ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13.04.2022 р. у справі № 521/13093/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104045279> (дата звернення 10.08.2025).

³⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.11.2018 р. у справі № 812/292/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77911136> (дата звернення 10.08.2025).

б) зважаючи на спеціальну правову природу, окремі предмети і цілі правового регулювання не підлягають застосуванню за аналогією закону / права (ст. 8 ЦК України) щодо спадкових правовідносин, урегульованих п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, норми ст. 26 СК України;

3) тлумачення норм статей 1261–1265 ЦК України дає підстави для висновку про невіднесення рідного дядька спадкоємця за заповітом до близьких родичів спадкодавця згідно з п. 3 ч. 4 ст. 1253 ЦК України, а отже, про неможливість кваліфікації складеного заповіту як нікчемного;

4) висновки апеляційного та касаційного судів, прийняті по досліджуваній справі № 752/4458/23, є спірними, оскільки:

а) засновуються на Законі України «Про запобігання корупції» і не враховують особливостей спадкових правовідносин, що склалися;

б) суперечать наявній судовій практиці щодо невіднесення рідного дядька (тітки) і племінника (племінниці) до членів сім'ї / близьких родичів;

в) ґрунтуються на штучному розширеному розумінні вимог до форми і порядку посвідчення заповіту, не враховують вільний характер волевиявлення заповідача, чіткість його розпоряджень і порушують принцип свободи заповіту;

г) не враховують вимог щодо якості закону, сформульованих у практиці ЄСПЛ, необхідності тлумачення спірних законодавчих норм на користь заінтересованої особи.

REFERENCES

- Civil Code of Ukraine (2003, 16 January) Law of Ukraine No. 435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed on July 20, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Procedure Code of Ukraine (2004, 18 March) Law of Ukraine No. 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Code of Administrative Procedure of Ukraine (2005, 6 July) Law of Ukraine No. 2747-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2019, June 11). Resolution in case No. 130/2391/18. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419873> (Accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2020, April 23). Resolution in case No. 686/8440/16-ц. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89006123> (Accessed on July 25, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2021, April 30). Resolution in case No. 272/583/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669197> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2022, April 12). Resolution in case No. 391/788/18. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986094> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2022, April 13). Resolution in case No. 521/13093/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104045279> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]

- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2022, June 9). Resolution in case No. 369/1913/17. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748112> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2022, July 20). Resolution in case No. 461/2565/20. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105533339> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2024, February 28). Resolution in case No. 372/3474/21. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373890> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2025, January 15). Resolution in case No. 205/4972/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521148> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2025, April 30). Resolution in case No. 752/4458/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127077347> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Constitutional Court of Ukraine. (1999, June 3). Resolution in case No. 5-rp/99 on the official interpretation of the term “family member”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Holosiivskyi District Court of Kyiv. (2024, October 16). Resolution in case No. 752/4458/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122440253> (Accessed on July 20, 2025) [in Ukrainian]
- Kyiv Court of Appeal. (2025, January 30). Resolution in case No. 752/4458/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125043529> (Accessed on August 4, 2025) [in Ukrainian]
- Lviv Court of Appeal. (2024, March 11). Resolution in case No. 462/863/23. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118001796> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Family Code of Ukraine of 10 January 2002, No. 2947-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Housing Code of Ukraine of 30 June 1983, No. 5464-X. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Kukharev, O. (2020). *Inheritance law of Ukraine: Textbook*. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian]
- Labour Code of Ukraine. (1971, December 10). Law of Ukraine No. 322-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (Accessed on July 20, 2025) [in Ukrainian]
- On Compulsory State Pension Insurance (2003, July 9) Law of Ukraine No. 1058-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- On Intelligence” (2020, September 17) Law of Ukraine No. 912-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- On Intelligence Agencies of Ukraine (2001, March 22) Law of Ukraine No. 2331-III (no longer in force). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-14#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- On Vacations (1996, 15 November) Law of Ukraine No. 504/96. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]

- On the Legal Status of Persons Missing under Special Circumstances (2018, 12 July) Law of Ukraine No. 2505-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- On Prevention of Corruption (2014, 14 October) Law of Ukraine No. 1700-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (Accessed on July 20, 2025) [in Ukrainian]
- On State Protection of Court and Law-Enforcement Bodies Staff (1993, 3 December) Law of Ukraine No. 3781-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (Accessed on August 8, 2025) [in Ukrainian]
- Maidanik, R. A. (2016). The concept of family and family law. In T. V. Bodnar & O. V. Dzery (Eds.), *Family law of Ukraine: Textbook* (Section 1, Chapter 1, § 1, pp. 9–11). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
- Oksaniuk, N. M. (2016). *Principles of inheritance in civil law of Ukraine* (Candidate of Legal Sciences thesis). Khmelnytskyi. [in Ukrainian]
- Report on the rule of law. (2011). Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, March 25–26, 2011). [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e) (Accessed on August 10, 2025) [in English]
- Civil Cassation Court of the Supreme Court. (2020, March 31). Resolution in case No. 205/4245/17. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88602105> (Accessed on July 25, 2023) [in Ukrainian]
- Grand Chamber of the Supreme Court. (2018, November 6). Resolution in case No. 812/292/18. <https://verdictum.ligazakon.net/document/77911136> (Accessed on August 10, 2025) [in Ukrainian]
- Romovska, Z. (1997). Reform of inheritance law. *Ukrainian Law*, (1), 101–107. Kyiv: Pravo Publishing House. [in Ukrainian]
- Shimon, S. I. (2016). Conditions for entering into marriage and obstacles to its conclusion. In T. V. Bodnar & O. V. Dzery (Eds.), *Family law of Ukraine: Textbook* (Section 2, Chapter 5, § 3, pp. 93–100). Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
- Yavor, O. A. (2018). *Legal facts in family law of Ukraine* (Doctor of Law dissertation). Kyiv. [in Ukrainian]
- Zaika, Yu. O. (2014). Analogy of law and analogy of rights. In I. A. Biryukov & Yu. O. Zaika (Eds.), *Civil law of Ukraine: General part* (Chapter 2, § 3, pp. 40–41). Kyiv: Alerta. [in Ukrainian]

Riabokon Ievgen

PhD, Associate Professor

Associate Professor of the Department of Civil Law

of the Educational and Scientific Institute of Law

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kyiv, Ukraine

Riabokon Ievgen. Interpretation of the Concept of Family Members and Close Relatives of the Testamentary Heir in the Context of the Norm of Paragraph 3, Part 4, Article 1253 of the Civil Code of Ukraine (Based on the Materials of Court Proceedings)

Abstract

The relevance of the article is due to the lack of a clear legislative definition of the circle of family members and close relatives of heirs who are prohibited from being witnesses when certifying a will, which leads to inconsistent application of this rule in judicial practice. This scientific article is devoted to the insufficiently researched issue of understanding the concept of family members and close relatives of an heir under a will in the context of paragraph 3 of part 4 of Article 1253 of the Civil Code of Ukraine. The purpose of the article is to interpret this concept, study judicial practice on this issue, identify its trends, the impact of violations of this provision of the Civil Code of Ukraine, and the validity of the will. During the research, the author used general scientific and special scientific research methods – dialectical, systemic-structural, comparative-legal. Their use made it possible to determine the place and purpose of the norm of paragraph 3 of part 4 of Article 1253 of the Civil Code of Ukraine, as well as the features and trends in judicial practice regarding its application. In the absence of clear legislative regulation of the issue in question, judicial practice should become the basis for its interpretation and understanding. The article discusses various approaches that have developed in the courts of Ukraine regarding the understanding of the concept of family members and close relatives of the heir under a will. As an example, the materials of a court case were analysed, where one of the two witnesses to the certification of the will was the uncle of the testamentary heir. The article emphasises that since there is no clear list of family members and close relatives, the interpretation must be substantive, taking into account the specific legal situation. At the same time, attention is drawn to the priority application by many courts of the Law of Ukraine 'On Prevention of Corruption', which regulates a wide range of so-called 'close persons' in relation to a person authorised to perform the functions of the state or local self-government and who holds the relevant position. This position is criticised in the article, since the aforementioned Law has a specific purpose of legal regulation, applies to public legal relations and cannot, by its nature, regulate private inheritance relations. In addition, the concepts of close persons and close relatives are not identical. In the context of considering this issue, the importance of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-рп/99 of 3 June 1999 (case on the official interpretation of the term 'family member') was emphasised, which states that there are no uniform criteria or an exhaustive list of family members, and that the interpretation of this concept should be based on the objective difference in its meaning depending on the branch of law. The article emphasises that the interpretation of family and civil law leads to the conclusion that uncle is a close relative of his nephew as an heir under a will. At the same time, it is argued that the decisions of the courts of appeal and cassation, which in the case under consideration decided to recognize the uncle as a close relative and declared the will null and void, are ambiguous and controversial. In particular, attention was drawn to the groundlessness of applying the provisions

of the Law of Ukraine 'On Prevention of Corruption' as a legal basis for determining the circle of close relatives; to the inconsistency of judicial practice; to the artificial broad interpretation by the courts of the requirements for the form and procedure for certifying a will, without taking into account the actual will of the testator.

Keywords: *family member, close relative, inheritance, heir under a will, certification of a will, witness.*